

Тетяна ОНІПКО

Доля Самсонівської церкви міста Полтави у ХХ ст.

Йдеться про історію закриття радянською владою Сампсоніївської церкви міста Полтави, розташованої на території державного заповідника «Поле Полтавської битви», і перетворення її на господарський склад. Акцентовано на тому, що дана церковна споруда є архітектурною пам'яткою, яка має бути збережена нинішньою владою.

Ключові слова: Полтавська битва, Сампсоніївська церква, закриття церкви, архітектурна пам'ятка, реставрація.

Серед унікальних історико-архітектурних пам'яток Полтави особливе місце посідають численні пам'ятки, так чи інакше пов'язані із всесвітньо відомою Полтавською битвою. І хоча сучасними науковцями дані нові оцінки ролі цієї битви для України, полтавські об'єкти, присвячені їй, давно стали невід'ємною часткою історико-культурного потенціалу міста. Серед пам'ятників, присвячених Полтавській битві, особливе місце посідає церква преподобного Сампсонія Странноприїмця, адже саме в день його пам'яті відбулася битва. Художньо-декоративне оздоблення інтер'єру церкви, виконане за ескізами відомого майстра пензля та іконописця В.М. Васнецова (оздоблювача Володимирського собора міста Києва), вирізняється високою майстерністю і багато в чому є унікальним. Історія створення Сампсоніївської церкви та етапів її реконструкції, неперевершеність художнього оздоблення храмових інтер'єрів, той факт, що храм є невід'ємною складовою частиною загального комплексу об'єктів, пов'язаних з історією Полтавської битви, підносять його на рівень пам'яток національного значення.

Певною мірою Сампсоніївську церкву обминула трагічна доля більшості інших православних церков, бо вона не була зруйнована повністю. Та все ж таки суттєві втрати церква понесла, бо декілька разів місцеві партійно-радянські керманічі її закривали, реквізуючи культове майно та культурні цінності. Цілісного дослідження історії цього храму, на жаль, немає досі. Про спробу українських пам'яткоохоронців врятувати Сампсоніївську церкву та її культове майно упродовж 1929–1939 років згадував у своїй монографії відомий в

Україні дослідник долі церковної старовини О.О. Нестуля¹. Окремі дані про долю Сампсоніївської церкви наприкінці 1920-х років наведені у статті краєзнавця А. Рясного². Деяка інформація про закриття церкви в кінці 40-х років ХХ ст. наведена в статті полтавського науковця Ю.В. Волошина³.

З огляду на те, що історія закриття радянською владою Сампсоніївської церкви міста Полтави упродовж ХХ ст. глибоко не досліджувалась, джерельною базою для підготовки пропонованої статті більшою мірою стали документальні дані Державного архіву Полтавської області. Спираючись на ці документи, авторка поставила перед собою мету розкрити причини та наслідки закриття представниками радянської влади Сампсоніївської церкви попри те, що вона була визнана пам'яткою культури.

Відомо, що під час антирелігійної кампанії 20–30-х років ХХ ст. держава вдавалася до грубого адміністративного тиску і сили. У містах церкви пристосовували для складів, музеїв, кінотеатрів, їдалень, а в селах їх просто розбирали. У 1929 році Сампсоніївську церкву міста Полтави було відібрано у православної громади і закрито. А в 1930 році з незрозумілих мотивів розібрали надвратну дзвіницю і демонтували дзвони.

Архівні дані свідчать, що українські пам'яткоохоронці всіляко прагнули зберегти церкву. Для цього вони пропонували передати приміщення церкви під музей. Так, 10 червня 1929 року на засіданні ВУЦВК було прийнято рішення про те, щоб Сампсоніївську церкву поблизу Полтави залишити як пам'ятку культури у віданні Українського комітету охорони пам'яток культури (УКОПК). У зв'язку з цим керівництво Укрнауки Народного Комісаріату Освіти (НКО) УСРР звернулося до Полтавського державного музею з пропозицією взяти Сампсоніївську церкву під відповідний догляд. Тоді ж пропозиції пам'яткоохоронців були враховані адмінвідділом Полтавського окрвиконкому, який, видавши ухвалу про закриття Сампсоніївської церкви, змушений був використовувати її культове майно згідно з висновками Полтавського державного музею⁴.

Знайомство авторки цієї статті з документами та періодичними виданнями початку ХХ ст., які містять дані про Сампсоніївську церкву, дають підставу для висновку: протягом 1929–1930 років частина цінних церковних речей та історичних документів, пов'язаних з історією Полтавської битви, була втрачена або знищена. Упродовж 1930-х років був пошкоджений церковний

іконостас, зокрема розібраний його другий ярус, а також розбиті різнокольорові кахлі на підлозі. Щоб церква, як культова споруда, була менш помітна з дороги, місцева влада вирішила спорудити перед нею триповерховий житловий будинок на кілька під'їздів. В такий спосіб полтавські чиновники прагнули закрити будинком навколишню панораму. До слова, цей будинок, який тривалий час використовували під піонерський табір, існує, як житловий, до цього часу. Як і в 1930-і роки, він «намагається» закрити Сампсоніївську церкву від дороги на славнозвісну Диканьку, яка проходить через поле Полтавської битви.

У 1930 році у приміщенні колишньої Олександро-Миколаївської церковно-учительської школи, що знаходилась поруч із Сампсоніївською церквою, був відкритий науково-дослідний інститут свинарства і відповідно створена експериментальна база для розпліднення свиней. Отже, в результаті адміністративного втручання та беззаконня з боку радянської влади в кінці 1920-х – на початку 1930-х років була здійснена перша спроба закриття Сампсоніївської церкви, яка завдала їй певної руйнації.

У роки фашистської окупації Сампсоніївська церква вціліла, на щастя, жоден снаряд у неї не влучив. У 1942 році церква знову почала діяти, тут здійснювались богослужіння. Після визволення Полтави від гітлерівських військ у вересні 1943 року Сампсоніївська церква розгорнула благодійну роботу з метою допомоги воїнам Червоної Армії, інвалідам, вдовам і дітям фронтовиків. У 1944-1945 роках постійними парафіянами церкви було близько 60 осіб, у тому числі учасники Великої Вітчизняної війни ⁵.

У повоєнні роки становище православних церков загалом в Україні і в Полтаві зокрема залишалось украй тяжким. У кожній області був спеціальний уповноважений Ради в справах Руської Православної Церкви (РПЦ) при Раді Народних Комісарів СРСР, який контролював церковне життя. Ще наприкінці 1944 року уповноважений по Полтавській області отримав розпорядження з центру розпочати реєстрацію в області церков і монастирів. А незабаром почалась кампанія закриття культових споруд Полтавщини. Усього ж за період з 1945 до 1953 року припинили свою діяльність 45 православних храмів області. Характерно, що більшість із них припадала на сільську місцевість. Наприклад, із 14 церков, знятих з реєстрації у 1949 році, лише одна знаходилась у місті. Це була Сампсоніївська церква Полтави, в якій влада планувала, згідно

директивного розпорядження з Москви, розмістити музей Полтавської битви⁶.

На думку Ю.В. Волошина, причину такого явища представники державних органів вбачали у тому, що в містах уціліло значно більше церковних приміщень. Крім цього, міські православні приходи виявилися економічно сильнішими, ніж сільські. Вони могли дозволити собі утримувати або придбати приміщення для храму і обладнати його церковним начинням⁷. Принагідно зауважимо, що поруч із Сампсоніївською церквою ще з 1909 року стояло приміщення колишнього музею Полтавської битви, яке з 1930-х років місцевою владою використовувалось або ж як клуб, або ж як їдальня.

У деяких довідниках зазначено, що Сампсоніївська церква була закрита в 1948 році⁸. Архівні дані свідчать, що процес закриття цієї культової споруди тривав декілька років, починаючи з 1947 року. Так, справа за № 39 Державного архіву Полтавської області «Регістраційні справи на діючі та зняті з обліку церкви і молитовні будинки» була розпочата 24 травня 1949 року і закінчена 13 грудня цього ж року. Та в той же час вона містить довідки і матеріали, які охоплюють 1944–1949 роки⁹.

У вище названій справі збереглася типова угода від 26 червня 1947 року між виконавчим комітетом Полтавської міської ради та 23 парафіянами Сампсоніївської церкви про передачу в безкоштовне та безтермінове користування останніми церковної споруди та культового майна. Парафіяни церкви зобов'язувалися «...утримувати в культурному стані і берегти передану нам споруду церкви, церковну сторожку та земельну ділянку, а також інше майно і користуватися ними виключно відповідно до їх призначення, взявши на себе всю відповідальність за цілісність та збереження переданого нам майна, а також за дотримання інших зобов'язань, які покладені на нас згідно договору. За рахунок приходу здійснювати оплату усіх поточних витрат щодо утримання в належному стані споруди церкви, сторожки при ній, земельної ділянки, а також культового майна, яке знаходиться на ній: ремонт, опалення, страхування, фарбування, сплата боргів, податків тощо. Мати у себе інвентарний опис предметів культу, в який повинні заноситись усі предмети релігійного культу, які надходять шляхом пожертвувань, передач з інших церков тощо і які не є приватною власністю окремих громадян» (рос. – *Т.О.*).¹⁰ Інвентарна відомість церкви станом на 1 травня 1947 року за підписом настоятеля храму Семена Лобача

переконує в тому, що серед культового майна було десять древніх цінних ікон, два старовинних Євангелія, напрестольний Миколаївський хрест тощо¹¹. Це свідчить про те, що цінні культові речі Сампсоніївської церкви були збережені духовенством і парафіянами навіть у роки антирелігійної пропаганди та воєнного лихоліття.

У цей час церковне життя храму, як свідчать документи, було досить активним. Постійно діяли церковна рада та ревізійна комісія, які склалися з трьох осіб кожна. Зберігся протокол загальних зборів Сампсоніївської церкви від 20 квітня 1947 року, на яких присутні парафіяни чисельністю 50 осіб розглянули низку питань, зокрема про вибори церковної ради, ревізійної комісії та необхідність ремонту приміщення церкви власними силами. Парафіяни разом із настоятелем церкви Семеном Лобачем вирішили полагодити церковний дах, який протікав у багатьох місцях, повставляти 100 штук шибок у вікна та двері, пофарбувати церкву ззовні тощо. Відновлення внутрішніх фресок планували зробити дещо пізніше за наявності коштів¹².

Та ігноруючи думку парафіян, представники полтавської влади визнали, що реставрація церкви неможлива, оскільки, за їхніми розрахунками, фарба на стінах церковної споруди зруйнована на 80–90 відсотків. Цікаво, що в обліковій картці церкви стояло питання, чи перебуває дана споруда на обліку пам'ятників архітектури. Відповідь була наступна: «Перебуває, побудована на честь перемоги над шведами в стилі пізнього бароко і раннього ампіру» (рос. – *Т.О.*)¹³. Та навіть це не зупинило чиновників і не перешкодило закриттю церкви.

Листування місцевих органів влади з вищими інстанціями засвідчує той факт, що спочатку, 27 вересня 1949 року, Полтавським облвиконкомом було прийняте рішення «Про вилучення приміщення і закриття церковної общини Сампсоніївської церкви міста Полтави – Шведська могила», а вже потім запитали думку щодо доцільності її закриття чи ремонту в єпископа Полтавського та Кременчуцького Палладія і настоятеля храму священника Семена Лобача. Варто зазначити, що серед єпархіального духовенства і парафіян Сампсоніївської церкви єдиної погляду щодо рішення Полтавського облвиконкому не було. Природньо, що були розбіжності та вагання, адже служителі культу не відкидали ймовірності повної руйнації церкви в разі непідтримки адміністративного рішення. Не дочекавшись остаточної відповіді єпископа та вірян, серед яких були різні

точки зору, уповноважений Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по Полтавській області Соляник уже у жовтні 1949 року звітував у Москву про те, що думка окремих парафіян щодо збереження Сампсоніївської церкви «...не відображає думки більшості віруючих. До того ж віруючих у цьому приході від 26 до 35 чоловік. Мені здається, що до отримання позитивної відповіді із Ради питання про позитивну думку церковної ради буде вирішене» (рос. – Т.О.)¹⁴.

Таке одноосібне заключення партійного чиновника, без сумніву, сприяло тому, що Рада в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР підтримала ініціативу Полтавського облвиконкому щодо закриття церкви.

Як свідчать документи Державного архіву Полтавської області, 15 грудня 1949 року Сампсоніївську церкву зняли з реєстрації і за документами передали музею Полтавської битви. Акт, який це підтверджує, був підписаний вище згаданим уповноваженим Ради у справах РПЦ у Полтавській області Соляником. В акті, зокрема, було записано, що «...приміщення Сампсоніївської церкви передається міській раді з метою оформлення панорами «Історія Полтавської битви» при музеї Полтавської битви. З огляду на те, що міська рада розпочала необхідні роботи, їй передана вище згадана церковна споруда, а віруючі віднесені до іншого приходу» (рос. – Т.О.)¹⁵. З того часу Сампсоніївська церква втратила практично все своє майно, а найголовніше – список чудотворної ікони Божої Матері «Троєручиця», спеціально виконаний грецькими іконописцями для даної парафії і привезений до Полтави наприкінці XIX ст.

Насправді ж виявилось, що в приміщенні Сампсоніївської церкви розмістили склад, в якому тривалий час зберігали кіноплівку, шкількі парти, географічні карти та дошки. Тривалий час у церковній дзвіниці зберігали зерно. У розмовах із місцевими жителями авторці вдалося встановити факт використання частини церковної споруди під продовольчий магазин. Згідно з оцінкою Держстраху, проведеного в листопаді 1947 року, вартість споруди Сампсоніївської церкви становила 162 тис. крб.¹⁶. Відтак перетворення церкви у складське приміщення було виявом безгосподарності, нехтування культурною спадщиною з боку місцевих можновладців.

Лише у травні 1990 року після тривалих клопотань Сампсоніївську церкву з усіма руйнаціями і пошкодженнями нарешті повернули місцевій православній громаді. На жаль, прослуживши

сорок років складом, церква дуже постраждала: високохудожні розписи інтер'єрів церкви були суттєво пошкоджені. Проте дивом зберігся від пограбувань і руйнації унікальний іконостас, інкрустований оніксом – напівдорогоцінним камінням. Фотоматеріали початку ХХ ст. і 1990-х років дозволяють провести порівняння стану Сампсоніївської церкви і зрозуміти, як радянська влада «зберігала» національно-культурні пам'ятки.

Нині ми маємо відроджену Сампсоніївську церкву – окрасу Полтави. Але, на жаль, до цього часу вона потребує продовження реставрації, оскільки не всі роботи з відновлення оригінального фрескового живопису завершені. Хочеться сподіватися, що унікальна споруда церкви не залишиться поза увагою місцевої влади, краєзнавців і меценатів. Турбує і те, що поряд із Сампсоніївською церквою в приміщенні колишньої церковно-учительської Олександро-Миколаївської школи донині перебуває науководослідний інститут свинарства. На жаль, за два десятки років незалежності України питання про відновлення історичної справедливості та повернення приміщення школи Сампсоніївській церкві, яке їй по праву належить, не розв'язане. Тож і виходить, що неподалік церкви до цього часу маячить «пам'ятник» свиноматці з поросятами. Невже не краще, ураховуючи зростання інтересу населення до української минувщини, відкрити в приміщенні колишньої церковно-учительської школи етнографічний музей, де можна було б влаштувати виставки ікон, старовинних фотографій полтавських краєвидів чи виробів народних промислів Полтавщини?

¹ Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917 – 1941 рр. Ч. 2. Кінець 20- х – 1941 рр. / О. Нестуля. – Київ, 1995. – 216 с.

² Рясний А. Слідами великої руїни // Полтавський вісник. – 1996. – № 15. – 18 квітня.

³ Волошин Ю.В. Православна церква на Полтавщині у 1943–1953 роках / Ю.В. Волошин // Історична пам'ять. – 1998. – № 1.

⁴ Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні ... – С. 89.

⁵ Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. Р – 4085. – Оп. 17. – Спр. 8. – Арк. 151.

⁶ ДАПО, ф. Р- 4085. – Оп. 4. - Спр. 130, арк. 9.

⁷ Волошин Ю.В. Православна церква на Полтавщині ... – С. 165.

⁸ Полтавщина: Енцикл. довід. / За ред. А.В. Кудрицького. – К. : УЕ, 1992. – С. 853.

⁹ ДАПО. – Ф. Р- 4085. – Оп. 17. – Спр. 8. – Арк. 125.

¹⁰ Там само. – Арк. 143.

¹¹ Там само. – Арк. 145.

¹² Там само. – Спр. 11. – Арк. 144-145.

¹³ Там само. – Спр. 8. – Арк. 125.

¹⁴ Там само. – Арк. 127.

¹⁵ Там само. – Арк. 126.

¹⁶ Там само. – Арк. 138.

SUMMARY

Tatyana Onipko

The fate of Samsonivska Church of Poltava in the 20th century

The article tells about the history of closing Sampson Church of Poltava by Soviet power, located in the national park «Poltava battle field» and turning it into an economic storage. It was emphasized that this church building is an architectural monument that should be preserved by the current government. Keywords: Poltava battle, Sampson church, church closing, architectural monument, restoration.

Роман БОЙКО

Проблеми взаємодії УГКЦ із православ'ям у кінці 1980-х – 1990-х рр.

Окреслено основні аспекти взаємодії УГКЦ з православними церквами в Галичині наприкінці 1980-х – у 1990-х рр.

Ключові слова: Українська Греко-Католицька церква, Українська православна церква, Українська православна церква Київського патріархату, Українська автокефальна православна церква.

Актуальність теми. Розвиток трансформаційних процесів в Україні в кінці 1980-х–1990-х рр. ознаменувався переходом від державного атеїзму до утвердження принципів свободи совісті, релігії. У релігійному житті держави характерним було втручання держави у справи релігійних громад. Не винятком було і православ'я: у 1990-х рр. воно опинилося в епіцентрі протиборства основних політичних сил і не залишалося осторонь взаємодії з політикою. Вивчення історії державно-церковних стосунків у кінці 1980-х–1990-х рр. на прикладі взаємовідносин Української Греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) та православ'я сприятиме відшукуванню шляхів подолання міжконфесійних суперечок. До того ж досягнення духовної згоди у суспільстві є основою розв'язання економічних, соціальних та духовних проблем.

Історія вивчення. Питання взаємовідносин між УГКЦ та православ'ям у вказаний період розглядається практично кожним дослід-